

סקירת ספרים חדשים

בעריכת ליהיא להט

פרקטיקת מדיניות בעבודה סוציאלית

עידית וייס-גל וג'וני גל

ירושלים: הוצאת מאגנס, 2011. 275 עמודים

סקר: רוני סטריאר¹

למה לי פוליטיקה? מה בין עיסוקי הרבים כעובד סוציאלי לבין עיסוק במדיניות? למי יש זמן לזה ומה זה יעזור? מדוע עלי ללמוד קורס במדיניות? שאלות לגיטימיות אלה נשאלות שוב ושוב, הן מפי עובדים סוציאליים בשדה והן מפי סטודנטים לעבודה סוציאלית באוניברסיטאות ובמכללות. הן משקפות את הפיצול בין שתי מסורות שונות של עבודה סוציאלית: עבודה סוציאלית כמקצוע טיפולי ועבודה סוציאלית כמקצוע העוסק בתיקון עולם. ספרם המצוין של וייס-גל וגל מרים תרומה חשובה וברוכה לחיבור עולמות אלה ובתוך כך להרחבת תפיסת העולם המקצועית של סטודנטים ואנשי מקצוע בתחום ולהעשרתה.

הספר מספק כניסה שיטתית ומאורגנת להיכרות עמוקה עם תחום הפרקטיקה של המדיניות. תחום זה עוסק בקשר המורכב שבין בעיותיהם הפרטיות של מקבלי שירות בשירותי הרווחה לבין בעיות חברתיות רחבות, כגון עוני, הדרה חברתית, אלימות, אפליה או דיכוי חברתי. למרות השפעת הסביבה הפוליטית על עיצוב המרחב המקצועי שלהם, עובדים סוציאליים ממעטים לעסוק בפרקטיקת מדיניות. מחקרים מצביעים על כך שסטודנטים לעבודה סוציאלית הן בתואר ראשון והן בתואר שני נרתעים מלימודי מדיניות חברתית. מחקרים אלה מראים שמעטים הסטודנטים הבוחרים בתחום זה כתחום התמחות עיקרי. עובדים סוציאליים בארץ ובעולם נמשכים לעיסוק בעבודה קלינית או בפרקטיקה ישירה (Direct practice), וממעטים לשלב בפרקטיקה המקצועית שלהם תכנים של

1 ד"ר רוני סטריאר, מרצה בכיר בבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת חיפה. בתחומי המחקר שלו עוסק בעוני ובהדרה חברתית, בפרקטיקת מדיניות, בשותפויות אקדמיה-קהילה ובגישות ביקורתיות בעבודה סוציאלית.

פרקטיקת מדיניות. מדיניות נתפסת כתחום רחוק, מורכב ובלתי רלוונטי לעשייתם המקצועית. הסיבות למצב זה רבות. בתי ספר לעבודה סוציאלית בארץ ובעולם נענים לביקוש הולך וגובר של סטודנטים למגמות הקליניות. לאחר הכשרתם עובדים סוציאליים נדרשים לעבוד בתוך הקשרים מוסדיים, כלכליים ופוליטיים מורכבים ומשתנים המקשים על עבודתם. פרקטיקת מדיניות מציעה הרחבת תפיסת התפקיד של עובדים סוציאליים ללא קשר לתחום עשייתם. תחום זה הוא תחום ידע הולך ומתפתח בעבודה סוציאלית. פרקטיקת מדיניות מתייחסת למאמצים המקצועיים של עובדים סוציאליים לקדם שינויים בתחום מדיניות חברתית. דוגמה לפרקטיקת מדיניות היא ניסיונותיהם של עובדים סוציאליים בארץ ובעולם למנוע מדיניות הפוגעת בהיקפם, באיכותם ובאופיים של שירותי רווחה הניתנים לאוכלוסייה מסוימת באמצעות כלים מקצועיים כגון איסוף נתונים, כתיבת ניירות עמדה, הפעלת מחוקקים, הפעלת אמצעי תקשורת ודרכים רבות אחרות. פרקטיקת מדיניות מושתתת על גישות, ידע, כלים ומיומנויות, הנחוצים להגנה על רווחתן של אוכלוסיות מוחלשות באמצעות קידום מדיניות חברתית שתבטיח שמירה על מערכת הולמת של ביטחון סוציאלי, שירותים חברתיים איכותיים לאוכלוסיות פגיעות ותנאי עבודה ושכר נאותים לאנשי מקצוע המועסקים בשירותים החברתיים. עיסוק בתחום זה מקבל בשנים אחרונות משנה חשיבות לנוכח מגמות שונות, המאיימות על המקצוע כמקצוע בעל שליחות חברתית, כגון צמצומים תכופים בשירותי רווחה, פגיעה בתנאי עבודה ובשכרם של עובדים סוציאליים, הפרטה לא מבוקרת של שירותי רווחה ופיחות במעמדם של השירותים הציבוריים.

פרקי הספר עוסקים בנושאים האלה: ההקשר החברתי של העיסוק בפרקטיקת מדיניות; הגדרת התחום ומהותו; חזון ומציאות בפרקטיקת מדיניות; תהליכי קביעת מדיניות; תרומת הידע התיאורטי לפרקטיקת מדיניות; שלבים, אסטרטגיות ומיומנויות של פרקטיקת מדיניות; עבודה בוועדות הכנסת כאחת מזירות המדיניות; הכשרה של עובדים סוציאליים לפרקטיקת מדיניות. הספר מסכם את המחקר העדכני בתחום בארץ ובעולם.

ספר זה הוא הספר הראשון בתחום הרואה אור בעברית. בהקשר זה יש לציין שהוא המבוסס והמעמיק ביותר בתחום בהשוואה למעט הספרים באנגלית המשמשים כספרי חובה בקורסים העוסקים בתפקידם של עובדים סוציאליים בזירה הפוליטית באוניברסיטאות זרות בעולם. אני תקווה שהופעת הספר תעודד בתי ספר לעבודה סוציאלית בישראל לייעד קורסים ייחודיים לפרקטיקת מדיניות הן בתואר הראשון והן בתואר השני. כמו כן אני סבור שהספר עשוי לקדם פרקטיקת מדיניות במקצועות אחרים, כגון משפטים, בריאות, חינוך, פסיכולוגיה, סיעוד, ריפוי בעיסוק, בריאות הנפש, גרונטולוגיה, ולעודד ארגוני רווחה, קהילה ובריאות לעסוק בהכשרת צוותים מקצועיים בפרקטיקת מדיניות.

בין רווחה להפרטה: התפתחות ביטוח הבריאות בישראל

דנה שוורץ-אילן

באר שבע: הוצאת אוניברסיטת בן גוריון, 2011. 283 עמודים

סקר: דוד חנינין¹

נושא ביטוח הבריאות נמצא באופן קבוע על סדר היום של מערכת הבריאות בישראל. ביום כתיבת סקירה זו הופיע במוסף דה מרקר של עיתון הארץ מאמר תחת הכותרת בג"ץ: זכותם של אזרחי המדינה לבריאות מרוקנת מתוכן (רוני לינדר-גניץ, 24 ביוני 2012, *TheMarker*, עיתון הארץ). המאמר דן בקביעת בית המשפט שעדכון עלות סל שירותי הבריאות, המחייב את קופות החולים במסגרת חוק ביטוח בריאות ממלכתי, לוקה בחסר, משום שאינו לוקח בחשבון את העלאת תעריף יום האשפוז. מכיוון שהקופות הן הגורם המבטח את האזרחים כנגד הוצאות על שירותי רפואה, והן מקבלות חלק מתקציבן מהממשלה, לא ייתכן שתקציבים אלה לא יכללו את השינויים במחיר השירותים שהממשלה עצמה קובעת. מה הרקע לוויכוח זה?

הרקע לוויכוח המתמשך הוא הדיון בהפרטת המימון של מערכת הבריאות בישראל. בעשור האחרון התפתחו שתי אסכולות העוסקות בעניין זה. האסכולה הראשונה, שנציגיה העיקריים הם מלומדים מאוניברסיטת בן גוריון, טוענת שמאז חקיקת חוק ביטוח בריאות ממלכתי חל כרסום מתמשך ומדאיג במקורות המימון הציבורי של מערכת הבריאות. אסכולה זו מצביעה על כך שמקורם של כ-42% מההוצאה הלאומית לבריאות במימון פרטי, מה שמציב את ישראל במקום שני בעולם אחרי ארצות הברית בהפרטת מימון מערכת הבריאות. הביקורת המרכזית של אסכולת בן גוריון מופנית בעיקר לביטוחים המשלימים של קופות החולים, שצמחו מאוד בעשור האחרון, כמו גם להשתתפות העצמית בצריכת השירות הרפואי, שמוסדה בחוק ההסדרים בשנת 1998.

האסכולה השנייה, שנציגיה העיקריים הם מלומדים מהאוניברסיטה העברית בירושלים, מציעה פרשנות אחרת, ולפיה הביטוח המשלים מייצג דווקא תזוזה לכיוון ציבורי יותר של מימון מערכת הבריאות. זאת מכיוון שהביטוחים המשלימים נתונים לרגולציה פרו-שוויונית הכוללת דרישה מהקופות לקבל כל מבוטח ללא התחשבות במצב בריאותו, תוך קביעת דמי חבר קבועים לפי קבוצות גיל (community rated by age group).

1 פרופ' דוד חנינין מרצה במחלקה למדיניות ומינהל בריאות בבית הספר לבריאות הציבור, האוניברסיטה העברית והדסה בירושלים ומומחה להשוואות בין לאומיות של רפורמות במערכות בריאות.

התרחבותם של הביטוחים המשלימים עד כדי כיסוי כ-80% מהאוכלוסייה מרחיבה את הנגישות של קבוצות אוכלוסייה מכל השכבות לשירותים רפואיים. הבעיה של מידת המימון הפרטי במערכת הבריאות נעוצה יותר, לפי אסכולת ירושלים, באי הלאמת המימון לשירותי בריאות השן, בריאות הנפש והטיפול הסייעודי, שהכללתם בסל השירותים הניתן במסגרת חוק ביטוח בריאות ממלכתי היתה מורידה את אחוז המימון הפרטי בהוצאה הלאומית לבריאות לפחות מ-20%, כמקובל ברוב מדינות ה-OECD.

כדי להבין ויכוח מתמשך זה, שבו לשני הצדדים יש טענות מוצדקות, נדרשת מפה מקיפה ומסודרת של תחום הביטוח הרפואי בישראל. מפה כזאת מוגשת לעוסקים בתחום, לחוקרים מתחומי המדיניות החברתית ואף לציבור הרחב בספר בין הפרטה לרווחה, פרי עטה של ד"ר דנה שוורץ-אילן. ספר זה, המבוסס על חיבור הדוקטור של שוורץ-אילן, מציג את הרקע התיאורטי והמושגי להבנת נושא ביטוח הבריאות, מביא דוגמאות של מערכות ביטוח בריאות בעולם, מציע תיאור מקיף של מערך ביטוחי הבריאות בארץ והתפתחותו ההיסטורית ושל עמדות בעלי עניין מרכזיים באשר למערך זה ומסכם את הסוגיות ואת הדילמות העומדות לפני מקבלי החלטות והחברה הישראלית בכל הקשור לביטוח בריאות.

ציר אנליטי מרכזי של הספר הוא המושג "מודל הרבדים", הממפה את שלושת רובדי הביטוח השכיחים במערכות בריאות בעולם. הרובד הראשון הוא רובד הביטוח הממלכתי או הממשלתי, שבו מקור המימון לביטוחי הבריאות הוא מסים שהממשלה קובעת (לפעמים תוך משא ומתן עם מגזרים במשק כמו מעסיקים ועובדים) או הקצאות ממשלתיות ישירות מתקציב המדינה. דרכי מימון אלה כרוכות במידה כלשהי של פרוגרסיביות, כאשר סכום המס עולה עם ההכנסה של הפרט. רובד שני מורכב ממערך הביטוחים המשלימים למיניהם, שהם וולונטריים אך נתונים, כפי שנאמר לעיל, לרגולציה ממשלתית וחוקתית הקובעות, בין היתר: על ביטוחים אלה לקבל כל מועמד ללא תצהיר בריאותי; על ביטוחים אלה לקחת פרמיות קבועות לפי קבוצות גיל ולא על פי מצב הבריאות או הסיכון של הפרט; על ביטוחים אלה לכלול רק שירותים שלא נכללים בסל הבסיסי של קופות החולים כפי שנקבע בחוק. הרובד השלישי הוא מערך הביטוחים הפרטיים, שבהם המבטח קובע את הפרמיות לפי מצב הבריאות של המועמד לביטוח והוא רשאי לא לקבל אנשים לתוכנית הביטוח.

הספר דן בתכונות הרבדים השונים ובאינטראקציות ביניהם. למשל: לא תמיד ניתן להפריד הפרדה מלאה בין שירותים הניתנים ברובד הראשון לבין השירותים הכלולים ברובד השני, וזה גורם לכשלי שוק ולאטגרים רגולטוריים שלא תמיד יש להם פתרונות ברורים. מהיבט אחר, ביטוחים משלימים ופרטיים נותנים ביטוי לרצון של פרטים בציבור לצרוך כיסוי ושירותים נוספים והעדפה לממש את הרצון הזה לא דרך הגדלת מסים שיממנו את הרובד הראשון, אלא דרך תשלומים שהם בשליטת הצרכן. אך היעילות של מימוש רצון זה,

במיוחד בשוק הפרטי המסחרי, נתונה לכשל שוק. כשל זה נובע מכך שבתחום הבריאות, בשל שנאת סיכון מופרות (Risk aversion), הצרכן מקבל החלטות על צריכת השירותים או המוצרים על בסיס מידע לקוי או חלקי, המושפע מהפרסומת של חברות ביטוח מסחריות המעוניינות לעודד הצטרפות של מבוטחים רבים ככל האפשר, בעיקר בריאים.

הספר נותן בסיס מקיף לשקילת החלופות למדיניות ולאסדרה בתחום מורכב זה. כמו כן הוא מנגיש לקהל את המסגרת המושגית והניתוחית שתאפשר לו להבין את מפת האתגרים העומדים מול מערך הביטוח הרפואי בארץ, שבלעדיהם אין בסיס לקביעת עמדות ולקבלת החלטות.

בספר, שהוא בסיסי וראשון מסוגו בתחום בארץ, הדגש הוא על תיאור המבנה של מערך ביטוח הבריאות בארץ ובעולם. לא מפתיע שלא עלה בידי המחברת לנתח לעומק את ההקשר הפוליטי והתרבותי של הדינמיקה במערכות אלה. מבנה השלטון וערכי החברה משפיעים מאוד על התהוות המבנים המוסדיים בתחום ביטוח הבריאות ועל התמורות המתרחשות בהם. לכן, למשל, המבנה של תחרות מנוהלת (managed competition), כפי שהציעו מנתחי ביטוח בריאות דווקא בארצות הברית, לא מיושם שם בגלל מחסומים פוליטיים ותרבותיים, כאשר דווקא בשל הקשרים פוליטיים ותרבותיים הצליחה מערכת הבריאות בישראל להחיל שיטה זו על תחום ביטוחי הבריאות. התחרות המנוהלת בישראל מתבססת על קופות החולים המתחרות ביניהן, בכפוף לרגולציה משמעותית מצד הממשלה שתכליתה להבטיח, בין היתר, שיתקבל כל מועמד לביטוח ופיקוח על מחירים. שיטה זו היא הנוהגת גם בהולנד, בגרמניה, ובשווייץ, בין היתר משום שהממשלה במדינות אלה "הלבישה" את השיטה על מערך של ביטוחים סוציאליים וולונטריים הפועלים כבר שנים רבות. הרבה יותר קשה להחיל את הרגולציה הדרושה לשיטה הזאת על מערך הביטוחים הפרטיים והמסחריים השולטים בשוק האמריקני. עם כתיבת שורות אלה, התבשרנו שחוק הבריאות של הנשיא אובמה, החותר לסוג של תחרות מנוהלת בין גופים מבטחים, קיבל אישור על חוקיותו מבית המשפט העליון האמריקני, וככל הנראה יצא לדרך. אך שוב, יש לזכור שבישראל ובאירופה אומצה התחרות המנוהלת בידי מערכות בריאות שפעלו בכפוף למגבלות תקציביות ואחרות, וימים יגידו אם יישום הרפורמה של אובמה יניב גם ריסון הוצאות, שאם לא כן, ירקיע הגירעון הממשלתי בארצות הברית שחקים בדיוק בעידן הדורש לצמצמו באופן משמעותי.

היבט מוסדי ותרבותי אחר שעומד בבסיס כל מערך של ביטוח בריאות אוניברסלי הוא השיטה להגדרת סל שירותי הבריאות המובטח ברובד הראשון. בין התובנות המרכזיות של חוק ביטוח בריאות ממלכתי בישראל נכלל העיקרון שאין מוסיפים פריטים לסל הבריאות בלי לערוך לתקציבים הדרושים למימונם. עמידה אמיצה זו מול ההתמרה (tradeoff) בין שירותים מתחרים שונים, תוך היצמדות למגבלה תקציבית, היא ייחודית בעולם, אך אולי גם בכלכלה הפוליטית בישראל. עיקרון זה בא לידי ביטוי בוועדה לעדכון

סל השירותים; עם כל הביקורות שאפשר להפנות אליה, הוועדה פועלת מדי שנה תוך שילוב של ידע מדעי, שיקולים כלכליים ומודעות ערכית, ומקבלת הכרעות קשות ביותר, כנראה בלי לאבד את אמונם של מקבלי החלטות ושל הציבור. מעניין להבין יותר כיצד מדיניות, דווקא בתחום ביטוח הבריאות, מתנהלת בארץ בצורה "ממושמת" יחסית.

הספר גם לא מסביר את תהליכי השינוי, הדינמיקה, של תחום ביטוחי הבריאות, אף שבפרק השני מוצגות גישות תיאורטיות – כמו פלורליזם קבוצתי, המשכיות מול חידוש וכוח ואינטרסים של בעלי עניין – המיועדות לשמש בסיס להסבר ההתפתחות של מערכת ביטוח הבריאות. הרלוונטיות של גישות תיאורטיות אלה והתרומה הסגולית של כל תיאוריה לניתוח והבנת המקרה של מערכת הבריאות בישראל לא נעשתה באופן מובנה מספיק. לקורא נשאר לדון בשאלה, מה נלמד מבחינה תיאורטית על תהליכי מדיניות על בסיס המקרה, המתואר בעושר רב, של מערכת ביטוח הבריאות בארץ.

היבט אחר שהיה ראוי לחזק בספר הוא הצגת המתודולוגיה ששימשה לבחירת מדגם "בעלי העניין" שרואיינו ושיטת איסוף הנתונים. ואולם ההנחיה של פרופ' שפרה שוורץ ופרופ' רויטל גרוס המנוחה, מבכירות חוקרי מערכת הבריאות בארץ, היא ערובה לתוקף המחקר שעליו מבוסס הספר.

לסיכום, ספר זה מספק רקע מושגי והיסטורי הדרוש להבנת מערכות של ביטוח בריאות. הוא מציג תיאור מפורט של התפתחות מערכת ביטוח הבריאות בארץ. ואולם נראה שהסברים התיאורטיים להתפתחות המערכת וחלופות שעשויות להוות פתרונות לסוגיות שהוא מציג ומנתח בכישרון רב נותרו סמויים או לא מפותחים דיים. עם זאת, לא הייתי מציע לחוקרים או למקבלי החלטות להתקדם בהתייחסותם למערכת ביטוח הבריאות בישראל בלי לקרוא ספר זה ביסודיות.

מקורות

לינדר-גנץ, ר' (2012). בג"ץ: המדינה ייבשה את קופות החולים; "הזכות לבריאות מתרוקנת מתוכן". הארץ, *The Marker*, 24 ביוני 2012.

החברה האזרחית כמרחב של שליטה והתנגדות: סטודנטים ושינוי חברתי באוניברסיטה העברית

גלית סעדה-אופיר¹

ירושלים: מאגנס. 2011. 183 עמודים

סקרה: סלביה פוגל ביזאוי²

ב-17 ביולי 2011 התחולל עימות טלוויזיוני חריף בתוכנית ערב חדש, בין חברת הכנסת מירי רגב לבין סתיו שפיר, סטודנטית לתואר שני בפילוסופיה ובהיסטוריה וממנהיגות המחאה החברתית בקיץ 2011. סיבת העימות היתה שחברת הכנסת רגב גורשה יומיים לפני כן, בבושת פנים, ממתחם האוהלים בשדרות רוטשילד אשר הוקם ב-14 ביולי (כמה סמלי) במחאה על הגמוניית "הקפיטליזם החזירי", השולט בישראל ביד רמה משנות ה-80.

בדומה לגולדה מאיר, שהטיחה בפנתרים השחורים 40 שנה קודם לכן ש"הם לא נחמדים" ו"הם מסכנים את ישראל", טענה חברת הכנסת הנכבדה באותו עימות טלוויזיוני, שמובילי המחאה הם "אנשים מכוערים ולא נחמדים", השייכים ל"שמאל הקיצוני". דבריה של חברת הכנסת מירי רגב הצביעו על חוסר הבנה מהותי בנוגע למתרחש בחברה האזרחית בישראל. יתרה מזאת, דבריה של חברת הכנסת הצביעו על נתק מדאיג עם אחת הזירות הסוערות ביותר בחברה האזרחית בישראל, הזירה הסטודנטיאליט.

לזכותה של חברת הפרלמנט שלנו ייאמר שאין היא היחידה שלא מבינה את המתרחש כיום בחברה האזרחית בישראל, בקרב הצעירים בכלל ובקרב הסטודנטים בפרט. למעשה, רוב האנשים בישראל מתקשים להבין זאת, כפי שרוב האנשים בעולם מתקשים להבין על מה ולמה הצעירים, ובכלל זה הסטודנטים, מוחים.

בנקודה זו בדיוק מתחיל ספרה החדשני והמקורי של ד"ר גלית סעדה-אופיר, אשר מעניק לנו כלים להבנת המתרחש בחברה הישראלית בשנות ה-2000. הספר נחלק לשני חלקים:

- 1 ד"ר גלית סעדה אופיר, זכרה לברכה, היתה חוקרת ומרצה במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטה העברית. לימדה גם במוסדות אקדמיים שונים ולקחה חלק בפעילות חברתית בארגוני חברה אזרחית. נפטרה ב-2008 לאחר הולדת תאומים בניתוח קיסרי.
- 2 סלביה פוגל-ביזאוי היא סוציולוגית פוליטית ומרצה בבית הספר למדעי ההתנהגות במכללה למנהל. פרסומיה עוסקים בחקר המגדר ביישוב ובחברה הישראלית וכן בסוציולוגיה של הקיבוץ, של המשפחה ושל האזרחות. ספרה דמוקרטיה ופמיניזם: מגדר, אזרחות וזכויות אדם יצא לאור ב-2011, בהוצאת האוניברסיטה הפתוחה.

בחלקו הראשון מוצג מחקר היסטורי הבוחן את המשמעויות השונות ואת דרכי הפעולה של ההתארגנויות הסטודנטיות באוניברסיטה העברית, כחלק מהחברה האזרחית ההיסטורית והעכשווית. חלק זה כולל דיון ביקורתי על יחסי הכוח ועל מנגנוני הכוח המכוננים והמגבילים התארגנויות אלה לאורך השנים. בחלקו השני מציג הספר מחקר איכותני שנערך בתחילת שנות ה-2000 על בסיס תצפיות, שיחות לא רשמיות, ניתוחי תוכן של כרוזים ופרסומים וראיונות עומק עם 47 סטודנטים וסטודנטיות מהאוניברסיטה העברית. סטודנטים אלה פעילים בתאי סטודנטים מרובים ומגוונים, חלקם מפלגתיים וחלקם לא. המשותף לכל תאי הסטודנטים הוא השאיפה להגביר את מעורבותו החברתית של ציבור הסטודנטים, כדי לחולל שינוי שיבטיח היענות לצרכים של אותו ציבור, מחד גיסא, וחתירה לחברה סולידרית יותר, צודקת יותר ואף שוויונית יותר בהיבט החברתי הרחב מאידך גיסא.

לשון אחר: ספרה של סעדה-אופיר מתאר בתחום רב את כמיהתם של הסטודנטים שראיינה, יהודים וערבים, נשים וגברים, מסורתיים וחילוניים, לכוון אמנה חברתית חדשה. אותה אמנה אמורה להתאים לתקופה שאנו חיים בה, תקופה שאותה היא מכנה "המודרניות השנייה", בעקבות החוקרים הפסיכו-מרקסיסטים, המרקסיסטים והפוסט-מודרנים שעליהם היא מתבססת, ובהם סלבווי ז'יז'ק, ז'אק לאקאן, לואי אלטוסר, יוליה קריסטבה ואולריך בק. אמנה חדשה זו נחוצה, כי בתקופה זו, המתאפיינת בתהליכי גלובליזציה ואינדיבידואליזציה, מתערער מעמדה של מדינת הלאום (ירושה של עידן "המודרניות הראשונה"), וגם מתהווה "חברת סיכון", חברה שבה גדלים הסיכונים לפרט ולקהילה בגלל התוצרים שהרציונליות האינסטרומנטלית (הניאו-ליברליזם הגלובלי) מייצרת לאדם ולטבע. על מנת ליצור מציאות אחרת, נדרש אפוא לעצב מחדש את תפקידה המרכזי של המדינה, ברוח הדמוקרטיה והאינדיבידואליזם העכשווי, המעמיד את הפרט כעיקרון המארגן של הסדר החברתי. קידום תהליך זה המדגיש סולידריות מחדשת יוביל לסיפוק צורכיהם של הצעירים בכלל ושל הסטודנטים בפרט. כך הם יזכו לחיים ראויים יותר מאלה שתסריט הקפיטליזם הבלתי מרוסן מציע להם כיום.

התמקדותה השיטתית והמעמיקה של החוקרת בזירה הסטודנטית הירושלמית כזירה של חברה אזרחית מאפשרת לנו לחדור הרבה מעבר לזירה זו. אכן האקדמיה היא אקדמיה למחאה חברתית; ביטוי לכך נראה בחוצות ישראל, ובמדינות רבות אחרות, בקיץ 2011. ספרה של סעדה-אופיר מציב באופן ברור את הטענה שדור שלם בארץ ובעולם דורש עתיד אחר (ראו למשל את האתר של Occupy Wall Street: <http://occupywallst.org>). כפי שכבר נאמר וגם ניכר במחקרה פורצי הדרך של סעדה-אופיר (לדוגמה סעדה-אופיר 2001), העוגן התיאורטי של ספרה חדשני ונועז. עוגן זה מאפשר לה לקחת אותנו למחוזות תיאורטיים חדשים, המשלבים ממדים פסיכולוגיים ופוליטיים. זהו שילוב פורה ביותר, כפי שהיא עצמה מתארת בהציגה את הליך המחקר:

ביקשתי כאמור לעסוק בתהליכים של כינון זהות באמצעות פעילות בחברה האזרחית ומימוש הזכות לחירות באמצעות הפרדיגמה הפסיכו-פוליטית. [...]המפגש בין הפרדיגמה לבין הדיון אודות החברה האזרחית פותח פתח לדיון חדש על האופן שבו אפשר לכוון זהות באמצעות פעילות בחברה האזרחית, לא על ידי השתחררות מכבלים של סדר חברתי מגביל, אלא באופן פרדוקסלי דווקא על ידי כפיפות לחוק אוסר (עמ' 7).

יחד עם זאת, כחוקרת מלומדת של החברה הישראלית, היא יודעת להציב את התובנות גם בהקשר הישראלי הספציפי:

הפעילות האזרחית הסטודנטאלית, שבמרכזה הרצון לממש את החירויות הפוליטיות, הלימודיות, הצרכניות והנהנתניות של הסטודנטים, חושפת את המורכבות העכשווית של כינון מודרניות שנייה בישראל (עמ' 97). [בישראל] מתהוות הכלאות שונות בין הרצון לספק את צורכי הסטודנט לבין המחויבות למדינה ולערכיה ההגמוניים. העמדת הסובייקט במרכז הסדר החברתי לא באה על חשבון המחויבות למדינה. זו האחרונה נדרשת לעתים להעניק לגיטימציה למערכי העוצמה הקטנים ואף לאפשר את קיום סגנונות החיים שלהם (עמ' 98).

בהתחשב בחדשנות ובנועזות המאפיינות את הדיון התיאורטי, נראה שבעבודתה של סעדה-אופיר לא מורגשת מספיק תרומתה של התיאוריה הפמיניסטית. כך, לדוגמה, ניתוח מושגי ה"חריגות" וה"אחרות", בהתבסס על כתביה של קריסטבה, מדלג על הממד המגדרי, גם בהצגת שיטות המחקר וגם בדיון בממצאים. נראה שקישור למושגי המגדור ברמה התיאורטית והמתודולוגית היה יכול להקנות תובנות מקיפות עוד יותר. למשל: הישענות על חוקרות פמיניסטיות של החברה האזרחית, ובהן סוניה אלוורז (Sonia Alvarez), אסלאח ג'אד (Islah Jad) או חנה הרצוג, היתה מחדדת סוגיות מרכזיות בספר, כגון סוגיית הזהויות ו"כינון זהויות באמצעות פעילות בחברה האזרחית" או סוגיית החירות ו"השתחררות מכבלים של סדר חברתי מגביל". כך היתה הזירה הסטודנטאלית עשויה להיבחן כזירה המאתגרת את הסדר המגדרי הקיים ומהווה מקור להעצמה אישית וקולקטיבית של נשים.

ספרה של גלית סעדה-אופיר הוא ספר חשוב ביותר, מעין ארגז כלים, המאפשר לנו להבין לא רק את מעורבותם החברתית של הסטודנטים באוניברסיטה העברית בשנות ה-2000, אלא גם את מעורבותם החברתית של הסטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה, בארצות הברת-תעשייתיות ובארצות ה"דרומיות" (ראו "האביב הערבי"). ארגז כלים זה, אשר מוצג על בסיס תיאורטי רחב ובאופן מלומד וחדשני, פותח פתח להבנת הזעקה של הדור הצעיר, סטודנטים ואחרים, המוחים נגד שיטה כלכלית אכזרית – השיטה הניאו-ליברלית אשר שוללת מהם לא רק את תנאי הקיום הכלכליים הבסיסיים, אלא גם את הזכות ואת

האפשרות לחלום לכונן מציאות אחרת. כפי שכותבות בהקדמה ד"ר אורלי בנימין וד"ר פנינה מוצפי-הלר, אשר עמלו בהתמדה, כחלק מקבוצת עמיתים, להביא את הספר לדפוס, יש לקוות שרבים יילכו בדרכה של גלית סעדה-אופיר ז"ל, כדי להשלים את מה שהיא התחילה בצורה כה מבריקה.

מקורות

סעדה-אופיר, גלית (2001). בין ישראליות למזרחיות: הכלאות מוסיקליות מן העיר שדרות. סוציולוגיה ישראלית, ג' (2), 253-276.

החברה הערבית בישראל, כרך ב: הפסיפס החברתי – עדה, משפחה, מגדר

רעננה: הוצאת האוניברסיטה הפתוחה.

כרך ב, 2012, 383 עמודים

אילנה קופמן, ח'אולה אבו בקר, עמליה סער

החברה הערבית בישראל, כרך ג: מפלגות ובחירות, מנהיגות, תקשורת

רעננה: הוצאת האוניברסיטה הפתוחה.

כרך ג, 2010, 415 עמודים.

בנימין נויברגר, ראובן אהרוני, מוסטפא כבהא

סקר: גיא בן-פורת¹

סדרת הספרים החברה הערבית בישראל מהווה תוספת חשובה למדף הספרים של מדעי החברה בישראל, ויחד עם מחקרים אחרים שהתפרסמו בשנים האחרונות (כמו ספרי החברה הערבית בהוצאת מכון ון-ליר והקיבוץ המאוחד, בעריכת ראסם ח'מאיסי, עאדל מנאע ועזיז חידר) מאפשרת ללמוד וללמד את החברה הערבית, את המבנים הפוליטיים, החברתיים והכלכליים שלה ואת יחסי הגומלין שבינה לבין הרוב היהודי ומדינת ישראל. הספרים במתכונת של ספרי לימוד (textbooks) כתובים בבחירות, עשירים בנתונים ועובדות, ומשרטטים תמונה מורכבת ורב-ממדית של החברה הערבית (או הפלסטינית) בישראל. המבנה הדידקטי של הספרים והשאלות המוטמעות בטקסט מתאימים לתלמידים, אך אינם פוגעים בשטף הקריאה.

בכתיבת ספר מסוג זה בידי כותבים שונים צפויות לצוץ דילמות הנוגעות לא רק להסבר התיאורטי, אלא אף למושגים הבסיסיים ביותר. כותרת הספר היא החברה הערבית, וחלק מהכותבים מתייחסים להגדרה זו (המקלה על הכללת הדרוזים), בעוד אחרים מעדיפים "קהילה ערבית-פלסטינית" או "החברה הפלסטינית". חוסר אחידות זה לא בהכרח מעיד על בעיה, אלא מהווה עוד עדות למורכבות (תיאורטית, אמפירית ופוליטית) שעמה נדרשו להתמודד כותבי הכרכים, כמו גם פוליטיקאים, פקידים ואנשי אקדמיה העוסקים במדיניות ציבורית.

1 גיא בן פורת הוא מרצה במחלקה למינהל ולמדיניות ציבורית באוניברסיטת בן-גוריון. בתחום המחקר שלו עוסק בן פורת בתהליכי שלום, יחסי דת ומדינה ומדיניות ציבורית בחברות רב-תרבותיות.

בעיני חלקים נרחבים בחברה היהודית מצטיירת החברה הערבית כגוש מונוליטי (ולעתים קרובות גם עויין) שאותו ניתן להפריד לכל היותר למוסלמים, נוצרים ודרוזים, ולהצמיד לקבוצות אלה חלוקה גסה של רמת הנאמנות והקידמה. כך ב של החברה הערבית בישראל, הפסיפס החברתי: עדה, משפחה, מגדר, ממיר את ההגדרות החד-ממדיות בתמונה מורכבת יותר. כך באים לידי ביטוי מערכות היחסים בין החלקים השונים של החברה הערבית, החלוקות הפנימיות בתוך הקטגוריות המוכרות והשינויים שהתחוללו בהן במהלך השנים. בפרק הראשון (יחידה 4), שכתבה אילנה קופמן, מתארת הכותבת, באמצעות דיון בשוני הדתי ובהקשר ההיסטורי הפוליטי, את תמונת המורכבות האתנית והדתית של החברה הערבית וההבדלים בין הקבוצות. פרקי המשנה בוחנים את הקבוצות האתנו-דתיות המרכזיות – מוסלמים, ערבים-בדווים, דרוזים ונוצרים – את המוסדות המרכזיים של הקבוצות, את השינויים שהתחוללו, את הפיצולים בתוך הקבוצות ואת הדילמות שלהן ביחסים עם המדינה ועם הרוב היהודי. בסיום הפרק מוצגים שני מקרה מבחן של מתחים בין עדתיים – בניית המסגד בנצרת (מאבק בין מוסלמים לנוצרים) והמהומות ביישוב מע'אר (בין נוצרים לדרוזים) – ושלוש פרשנויות לאירועים האלה.

הפרק השני (יחידה 5), שכתבה ח'אולה אבו בקר, עוסק במבנה המשפחה הפלסטינית בישראל ובהשוואה בינו לבין מבנה המשפחה ברשות הפלסטינית ובעולם הערבי. אבו בקר מציגה תמונה ביקורתית של המבנה הפטריארכלי (או הניאו-פטריארכלי) של המשפחה הערבית, תוצאה של "מודרניזציה מעוותת, שנוצרה במפגש בין המסורת והמודרנה בתנאים של תלות כלכלית של המזרח התיכון" (עמ' 172). במקרה הישראלי, המשפחה הפלסטינית מושפעת, לטענת אבו בקר, גם ממבנה הזדמנויות לא שוויוני, המשפיע על שימור המבנים הפטריארכליים של המשפחה המורחבת ועל אי השוויון המגדרי. עם זאת, למרות המאפיינים הכלליים המשותפים מצביע הפרק גם על רבגוניותה של המשפחה הפלסטינית בישראל, על השפעות של שינויים כלכליים ופוליטיים ועל התפתחויות של מגמות חדשות.

הפרק השלישי (יחידה 6), העוסק במגדר וביחסים בין המינים, נכתב בידי עמליה סער ונותן פרספקטיבה אחרת לסוגיות שעלו בפרק הקודם. פרק זה, המציע ניתוח מגדרי, פותח בהגדרות בסיסיות של מושגים (כמו ההבדל בין מגדר למין, פטריארכליזם, הדרה) שהמחברת משתמשת בהם, כדי לנתח את מנגנוני השליטה המופעלים על נשים פלסטיניות ואת מנגנוני הדרתן ממוקדי הכוח והזהות הקולקטיבית בישראל. שליטה והדרה זו באות לידי ביטוי במשטור המיניות באמצעות קוד הכבוד המשפחתי, בדחיקתן של נשים פלסטיניות לשולי שוק העבודה בישראל ובחסמים במערכות החינוך ובפוליטיקה שעליהם צריכות נשים להתגבר. השימוש במושגים התיאורטיים מאפשר לא רק השוואה והבנה כי ניתוח ביקורתי פמיניסטי תקף גם בחברות לא מערביות, אלא גם

מיקום הפטריארכליות בהקשר רחב יותר של מדינה, לאומיות והכלכלה הפוליטית של הפטריארכיה.

כרך ג של הספר עוסק בהיבטים הפוליטיים של החברה הערבית בישראל, מפלגות ובחירות, מנהיגות ותקשורת. הפרק הראשון בכרך (יחידה 7), שכתב בנימין נויברגר, סוקר את המפלגות במגזר הערבי. כמו בפרקים הקודמים, יש חשיבות לא מבוטלת לעצם ההצגה של המפלגות הערביות והמיון הסוציולוגי והאידיאולוגי. המכנה המשותף של המפלגות הללו, המרכיב האתנו-לאומי, אינו מבטל הבדלים בהשקפות הכלכליות והחברתיות, כמו גם בקהל הבוחרים שאליו הן מכוונות. הפרק סוקר את התפתחותן ההיסטורית של המפלגות הערביות, את דפוסי ההשתתפות הפוליטית ואת דפוסי ההצבעה של האזרחים הערבים בבחירות הארציות והמקומיות, תוך התייחסות לגורמים אתניים, מעמדיים, שבטיים וחמולתיים.

הפרק השני (יחידה 8) שנכתב בידי ראובן אהרוני מציג את התמורות ואת חילופי הדורות בהנהגה של החברה הערבית. מנהיגות זו היתה מנותקת שנים ארוכות מעשייה של ממש, מכיוון שלא היתה שותפה לקביעת מדיניות גם בנושאים שנגעו לאוכלוסייה הערבית עצמה. משנות ה-90 התחולל שינוי, הן בשל עלייתה של מנהיגות חדשה ואקטיבית יותר והן בשל תיעול האנרגיות הפוליטיות למישור המקומי שבו יכלה המנהיגות להשפיע על חיי היומיום. הפרק סוקר תפיסות שונות וסגנונות שונים של מנהיגות המשמשים בהמשך לחקר המנהיגות הערבית בישראל. בחינת המנהיגות הערבית נעשית הן כרונולוגית, ניתוח היסטורי של התפתחות ופעילות במישורים השונים, והן בבחינת עמדות הציבור כלפי המנהיגים וגופי ההנהגה. שחיקת הדפוסים המסורתיים של יחסי הסמכות בחברה הערבית, כפי שמראה הכותב, הביאה לצמיחתה של מנהיגות חדשה, בעלת השכלה וביטחון עצמי, המעזה לקרוא תיגר גם על הגדרת המדינה היהודית, ולתבוע לא רק זכויות פרט, אלא גם צדק היסטורי קולקטיבי. הצלחתה של מנהיגות זו לחולל שינוי, בתוך החברה הערבית ומול מוסדות המדינה, נותרת שאלה פתוחה לדיון.

הפרק השלישי (יחידה 9) מאת מוסטפא כבהא עוסק בתקשורת הערבית, שהיתה מגויסת ברובה, בידי מוסדות המדינה או מוסדות המבקשים לייצג את המיעוט, וגם היא עוברת כעת שינויים, כאשר לזירה נכנסים אמצעים חדשים ושחקנים חדשים. תקשורת זו, שהשתחררה משליטתם של מוסדות המדינה, היא חלק חשוב בגיבוש הזהות של המיעוט הערבי בישראל. הפרק סוקר את ההתפתחות של אמצעי התקשורת הערביים, את היחסים שבין העיתונאים, המוציאים לאור, הפוליטיקאים והציבור ואת עלייתם של אמצעי התקשורת החדשים (מסחריים, אלקטרוניים ווירטואליים).

הפרקים השונים בשני הכרכים (יחד עם שני הכרכים האחרים: מרוב למיעוט לאומי וסוגיות טעונות: חינוך וקרקע) מאפשרים מבט מקיף ורב-ממדי על החברה הערבית-

הפלסטינית בישראל ומצביעים על הדילמות והבעיות בתוכה וביחסיה עם הרוב היהודי ומוסדות המדינה. רבים בישראל אינם מכירים את המורכבות של החברה ערבית, ולמרות קרבתה הגיאוגרפית, היא אזור לא נודע עבורם. חסר זה מהותי בעיקר אצל העוסקים במדיניות ציבורית, תלמידים או פקידים, הנדרשים להכיר לעומק את הקבוצות השונות בחברה הישראלית, בעיקר אלה המודרות שבהן. הכרת החברה הערבית חשובה להבנת השפעותיה של המדיניות הציבורית, הסיכויים של רפורמות מתקנות וחיזוק הקשר בינה לבין המינהל הציבורי. בימים אלה, שבהם פוליטיקאים חסרי אחריות עושים הון פוליטי מהסתה ומחקיקה מפלה נגד המיעוט הערבי, סדרת ספרים זו חשובה מאי פעם.

The Globalization Paradox: Why Global Markets, States, and Democracy Can't Coexist

Dani Rodrik

Oxford: Oxford University Press. 2011. 346 pages

סקר: זאב רוזנהק¹

הכלכלן הפוליטי הנודע דני רודריק (Dani Rodrik) מציג בספרו ניתוח ביקורתי מקיף ונוקב של הכלכלה הגלובלית, כפי שהתפתחה בעשורים האחרונים, בעיקר בנוגע למרכזיות של הפעילות הפיננסית בה. כמו כן הוא חושף ומבקר חלק מהיסודות הרעיוניים המרכזיים שעמדו בבסיס תהליך זה. הכוונה היא לאותם טיעונים "מדעיים" על מהות הכלכלה ויחסיה הראויים עם החברה והפוליטיקה, שהשפיעו והעניקו לגיטימציה למיסוד הקפיטליזם הפיננסי הגלובלי. רודריק מבקש להציג תפיסה אנליטית חלופית לתפיסה הכלכלית הניאו-קלאסית, ולביטוייה ההופכים פשטניים יותר, כשהם מובעים בזירה הציבורית מפי פוליטיקאים, ממלאי תפקידים בבירוקרטיה המדינתית ובארגונים בינלאומיים, עיתונאים ומעצבי דעת קהל אחרים. מהבחינה הזו ספרו של רודריק מצטרף לספרים אחרים שנכתבו בידי כלכלנים וכלכלנים פוליטיים בשנים האחרונות, בהקשר של המשבר הפיננסי הגלובלי שפרץ בשנת 2007 וטרם חלף. ספרים אלה, כגון זה של הכלכלן זוכה פרס נובל ג'וזף שטיגליץ (Stiglitz, 2010), מעלים ביקורת נוקבת על הפונדמנטליזם הניאו-ליברלי ועל התצורה המוסדית של הכלכלה הגלובלית. חשוב להדגיש כי חוקרים אלה, לרבות רודריק, נקטו עמדה ביקורתית כלפי האידיאולוגיה הניאו-ליברלית והגלובליזציה הפיננסית הבלתי מרוסנת גם לפני המשבר, אך ה"כמעט-התרסקות" של המערכת הפיננסית הגלובלית והשלכותיה העמוקות סיפקו להם הזדמנות לחדד את טיעוניהם הביקורתיים ולהציגם בזירה הציבורית לקהל קשוב יותר מאשר קודם לכן.

1 ד"ר זאב רוזנהק הוא ראש המחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת באוניברסיטה הפתוחה. תחומי המחקר שלו כוללים את הכלכלה הפוליטית של מדינת הרווחה, יחסי מדינה-כלכלה ודינמיקות של שינוי מוסדי. כעת הוא עורך מחקר על הפוליטיקה של שינוי מוסדי בהקשר של המשבר הפיננסי הגלובלי.

ספרים אלה, אשר מיועדים לקהל הדיוטות בנושאים של כלכלה פוליטית, מערערים על תקפותה של הדוגמה הניאו-ליברלית שהיתה דומיננטית טרם המשבר, כמו האמונה ביכולת ה"טבעית" של השווקים ה"חופשיים", ובמיוחד השווקים הפיננסיים, לווסת את עצמם, להביא להקצאה יעילה יותר של משאבים ולתרום לצמיחה כלכלית יציבה. בכך באה לידי ביטוי תוצאה חשובה של המשבר הגלובלי העמוק – הוא לא רק ערער את היסודות המוסדיים של המשטר הכלכלי-הפוליטי הגלובלי, אלא גם החליש את האמינות של יסודותיו הרעיוניים, אותו "מובן מאליו" אידיאולוגי ששימש לו בסיס מושגי והעניק לו לגיטימציה. כפי שקרה במשברים עמוקים קודמים בהיסטוריה של הקפיטליזם, משבר הלגיטימציה הנוכחי של הסדר הקפיטליסטי הגלובלי יכול להוביל לניסוח מסגרות רעיוניות חלופיות ובעקבות זאת לתרום לשינויים מוסדיים משמעותיים. זהו ההקשר הרחב שבו יש לקרוא לדעתי את ספרו של רודריק.

התפיסה האלטרנטיבית שרודריק מציע נשענת על שני טיעונים אנליטיים בסיסיים. הראשון נוגע ליחסים בין השדה הכלכלי לשדה הפוליטי, ומערער על ההנחה הניאו-ליברלית בדבר הפרדה והניגוד המהותיים בין השוק למדינה. תחת זאת הוא מדגיש כי הם משלימים זה את זה, ושלמעשה קיומם ופעילותם של השווקים "החופשיים" נשענים ביסודם על מגוון רחב של פרקטיקות מדינתיות. בהקשר זה צריך רק להזכיר את טריליוני הדולרים שהזרימו המדינות המפותחות בשיא המשבר בשנים 2008-2009 על מנת להציל מקריסה את המערכת הפיננסית הגלובלית על שווקיה ה"חופשיים". אך הטיעון הוא כללי ויסודי יותר – הכלכלה הניאו-ליברלית נשענת על פעילותה ועל משאביה של המדינה לא רק בעת משבר, אלא גם בעת שגרה, כאשר תומכיה חוגגים את יעילותם של השווקים החופשיים לכאורה מהתערבות מקלקלת מצד המדינה והפוליטיקה. הכלכלה הפוליטית הישראלית והיחסים בין ההון לבין המדינה הם דוגמה ברורה, אך לאו דווקא יוצאת דופן, של האופן שבו השדה הכלכלי והפוליטי תמיד מכוננים זה את זה. כך שווקים "חופשיים" הם תופעה פוליטית לא פחות מאשר כל צורה אחרת של ארגון חיי הכלכלה. הטיעון הבסיסי השני נוגע לתצורות המוסדיות המגוונות שהסדר הקפיטליסטי יכול ללבוש. רודריק מדגיש כי בניגוד למה שמשמע מהפונדמנטליזם הניאו-ליברלי, הדוגל במודל אחיד של כלכלה פוליטית ומוביל אליו, כלכלה יעילה ויציבה יכולה להיות מושתתת על הסדרים מוסדיים שונים באופן מהותי, אשר מעצבים דפוסים מגוונים של יחסים בין הכלכלי והפוליטי.

שני הטיעונים הללו לא חדשים, ובוודאי מוכרים היטב למי שמתמצא בספרות התיאורטית והמחקרית בכלכלה פוליטית. למעשה, שתי הסוגיות הללו – היחסים המהותיים בין המדינה והשוק והגיוון המוסדי הקיים בדפוסים שונים של קפיטליזם – הן המוקד המרכזי

של הדיון התיאורטי והאמפירי בחקר הכלכלה הפוליטית. אך לקורא שלא מומחה בכלכלה פוליטית, ספרו של רודריק מספק, כאמור, הסבר קולח ונהיר עליהן. לאורך הספר הוא ממחיש בצורה מעניינת ומאלפת את האופנים המגוונים וההקשרים השונים שבהם יחסי הגומלין ההדוקים בין כלכלה ופוליטיקה תמיד עומדים ביסוד העיצוב והדינמיקה של הסדר הקפיטליסטי. כמו כן הוא מתאר ובוחן תצורות מוסדיות שונות המאפיינות דפוסים שונים של אותו סדר קפיטליסטי. כאמור, המסר בהקשר זה הוא שדפוסים מוסדיים החורגים מהמודל הניאו-ליברלי יכולים להתגלות דווקא כיעילים במיוחד, כדי להבטיח את פעילותה של כלכלה צומחת תוך כדי שמירה על יציבות.

פרקי הספר דנים בסוגיות שונות הקשורות לכלכלה הפוליטית של הגלובליזציה, ומציגים תמונה הרבה יותר מורכבת ומעמיקה מאשר זו העולה מההתייחסויות הפשטניות לגלובליזציה, הרווחות בזירה הציבורית; אותן התייחסויות אשר רואות בה תהליך ליניארי, אחיד וחיובי שמוביל בהכרח לקידמה, לרציונליות ולהגברת הרווחה החברתית. כך, לדוגמה, שני פרקים דנים בליברליזציה ובגלובליזציה של השדה הפיננסי, תהליכים שהם הבסיס המרכזי של המשטר הקפיטליסטי הנוכחי. רודריק סוקר תהליכים אלה תוך כדי שימת דגש על הגורמים הפוליטיים שעמדו ביסודם, לרבות תפקיד המפתח שמילאו מודלים תיאורטיים כלכליים ביחס ליעילות של שווקים שמוסותים את עצמם, ששימשו השראה ומקור לגיטימציה לליברליזציה הפיננסית. פרקים אחרים מתמקדים בליברליזציה של הסחר הבינלאומי ובהשלכותיה על דפוסי אי השוויון בתוך מדינות וביניהן.

הטיעון המרכזי של הספר, אשר מוצא את ביטויו בכותרת המשנה שלו, הוא שגלובליזציה בלתי מרוסנת, מדינת הלאום והמשטר הדמוקרטי לא יכולים להתקיים בעת ובעונה אחת. לפי רודריק, במשולש הזה יכולות להתקיים עקרונות שתי צלעות בכל שילוב אפשרי, אך לא שלושתן ביחד. הוא גורס כי ההתהוות של שווקים גלובליים אמיתיים מכרסמת באורח בלתי נמנע במשטר הדמוקרטי ברמה של מדינת הלאום, כך שאם התהליך הבלתי מרוסן של גלובליזציה יימשך, הברירה תהיה בין שמירה על המסגרת המדינתית תוך ויתור על הדמוקרטיה או ניסיון לבנות מוסדות דמוקרטיים ברמה הגלובלית תוך ויתור על המסגרת המדינתית הריבונית. שתי אפשרויות אלה הן בעיני רודריק בלתי רצויות או בלתי ישימות, כך שהברירה האמיתית היחידה היא לרסן ולווסת את הגלובליזציה. לטענתו, רק ויסות הדוק של תהליך הגלובליזציה יאפשר לשמור על המשטר הדמוקרטי ברמת מדינת הלאום. גם טיעון זה אינו חדש, אך הוא מוצג בספר בצורה חדה, מעניינת ומעוררת מחשבה. עם זאת, נוסחת המשולש הבלתי אפשרי של רודריק היא לדעתי גורפת מדי ומשקפת חשיבה סכמתית במקצת. אין ספק שיש מתחים משמעותיים בין גלובליזציה, מדינת הלאום והמשטר הדמוקרטי, בדיוק כפי שיש מתח בין קפיטליזם לדמוקרטיה בכלל. אולם המחקר

מלמד כי הסדר החברתי, כל סדר חברתי, תמיד רווי מתחים וסתירות בין עקרונות והסדרים מוסדיים שונים. מתחים וסתירות אלה לא מתבטלים בהכרח באמצעות יצירה של מצב כביכול הרמוני, אלא ממשיכים להתקיים תוך כדי מיסודם באמצעות מנגנונים שונים. ניתן לנסח נוסחאות תיאורטיות של משולשים בלתי אפשריים, כפי רודריק עושה, אך ברמה האמפירית משולשים אלה עשויים להתקיים לאורך זמן. כך, לדוגמה, רבים מדגישים את הסתירה המבנית בין גלובליזציה מואצת ומקיפה לבין המשכיותה של מדינת הרווחה. ובכל זאת מחקרים מלמדים כי על אף מתחים אלה, מדינת הרווחה ממשיכה להיות יסוד חשוב בסדר הקפיטליסטי העכשווי, גם אם תצורתה המוסדית ודפוסי פעולתה השתנו מאוד.

לסיכום, ספרו של רודריק מיועד לקהל רחב אשר מתעניין בנושאים כלכליים-פוליטיים אך לא מומחה בהם. כאמור, המשבר הגלובלי הנוכחי הביא לפריחה של ספרות מסוג זה, בעיקר של ספרים המבקשים לערער על האמיתות הניאו-ליברליות ועל המודלים ה"מדעיים" שעומדים ביסודן. קהל זה ימצא בספר הסברים נהירים, מאלפים ומבוססים היטב של כמה מהמאפיינים היסודיים של המשטר הקפיטליסטי הגלובלי והשלכותיו. זאת ועוד, הקוראים ייחשפו בעיקר לדרכי התבוננות בקפיטליזם הגלובלי שמהוות אלטרנטיבה למובן מאליו הניאו-ליברלי.

מקורות

Stiglitz, J. (2010). *Freefall: America, free markets, and the sinking of the world economy*. New York: W. W. Norton & Company.